

"MANDORLA" OCH "KVATERNITET" – VAD ÄR DET?

Om konstprojektet Dalens Ande i Säterdalens ravinsystem

KRISTINA W-HEDMAN

Jungiansk psykologi B-uppsats VT 1999
Handledare Petra Junus

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

INLEDNING:

Bakgrund	sid 4
Syfte och problemformulering	sid 6
Metod	sid 6

MATERIAL:

A. Eget arbete	sid 7
Jungiansk teori	sid 10
Feministisk teori	sid 10
B. Intervju	sid 12

DISKUSSION OCH SLUTSATS	sid 13
--------------------------------	--------

Litteraturförteckning	sid 16
-----------------------	--------

Appendix 1.	sid 17
Appendix 2.	sid 18
Appendix 3.	sid 19

Abstrakt

Denna uppsats presenterar under rubriken *Bakgrund* förutsättningarna för konstprojektet Dalens Ande. De deltagande konstnärerna presenteras i appendix 1.

Huvuddelen av uppsatsen utgörs av en presentation och analys av mina egna installationer *Mandorla* och *Kvaternitet*.

Var och en ser på konst på sitt sätt och läser in sin mening i den. Jag avser att belysa detta genom att förutom att presentera mitt arbete utifrån mina egna referenser även intervjua en kvinna som vid flera tillfällen besökt utställningen, och därefter under rubriken *Diskussion och slutsats* göra en sammanställning av resultaten.

INLEDNING

Bakgrund

Sju konstnärer hade förra sommaren (1998) en uppmärksam utställning i den del av Säterdalens ravinsystem som kallas Norrdalen och Trodalen. Enligt utställningskonceptet kommer denna utställning att i sommar rekonstrueras samt utvidgas med ytterligare fem konstnärers verk. (Se appendix 1.) Ännu en uppföljning är planerad till nästa år – därefter återgår allt till det gamla och dalen må vila i frid.

Ravinsystemet sträcker sig från sjön Ljustern till Dalälven och är närmare en mil långt, det är traktens stora attraktion. Denna slingrande, på sina håll 50 meter djupa dalgång är eroderad i sand- och mjälavlagringar av den lilla Ljusterån som rinner ut i Dalälven vid Långhags kraftverk. Dalen är vida berömd inte bara för sin skönhet utan även för sin speciella geologi, botaniska artrikedom och frodiga grönska.

Förr hölls betande boskap i backarna och markägarna tog nedfallna träd och grenar till ved. Detta gav miljön en närmast parkliknande karaktär som nu tillhör en svunnen tid. (Se appendix 2.)

Utdrag ur fjolårets utställningskatalog (Björn Ekedahl):

Säterdalen är numera som en zon i det omgivande jordbrukslandskapet. Ett sorts undantag. Den nyttoinriktade verksamheten i det omgivande jordbrukslandskapet runt dalen gör halt och stannar tätt inpå dalens gränser. Dalens geologi och fysiska förutsättningar sätter stopp. I alla fall med dagens krav på kontinuerlig och kalkylerbar avkastning.

Det sista man ser är en nyplöjd åker och det sista man hör är en traktors brummande när man dyker ner under horisonten i dalens långsamt och tyst arbetande grönska, vars variationsrikedom i växtlighet understryks och förstärks av det omkringliggande jordbrukslandskapets monokulturer.

Att bryta gränsen och börja nedfarten är mycket påtagligt, att lämna en värld, präglad av människan med ordning och reda, flit och nytta och bokstavligen förlora den ur sikte. Att komma till en sorts zon på den bördiga slätten. En plats som inte vill vara någons nytta och utkomst utan skön i sig själv.

Detta är inte okomplicerat. Naturens urskogsartade utbredning på många platser i dalen bjuder inte bara på fascinerande utan också skrämmande och hotfulla upplevelser. Motsättningen mellan natur och kultur blir påtaglig. Markens nyckfullhet, erosioner, översvämningar i kombination med den rika växtligheten ger naturen ett övertag. Naturens kraft i Säterdalen kan upplevas som ett symboliskt hot mot människans ansträngningar.

Efterhand har naturen i dalen alltmer antagit en vildmarkskaraktär vilket påverkar både flora och fauna. I november –96 drog ett våldsamt snöoväder fram över nejden och ravinen förvandlades över en natt till ett gigantiskt plockepinn – något som alltiämt sätter sin prägel på den.

Temat Dalens Ande är en variant av begreppet "Genius Loci" som betecknar den speciella kraft som vissa platser ansetts besitta. Man kanske kan säga att dalen lever sitt liv likt en egen organism, och som alla sådana är den stadd i ständig omvandling. Utställningen försöker att utifrån de olika konstnärernas respektive temperament, erfarenheter och uttryck att manifesteras denna dalens livskraft – vilket publiken mött med häpnadsväckande skilda reaktioner.

Utdrag ur konstrecension av Marianne Törner i Falu-Kuriren m.fl. (11/8 1998):

Konst som retar och roar

Poängen med de flesta kulturyttringar är att få oss att bejaka det okända eller att helt enkelt se det invanda med nya ögon.

I sommar har konstnärer tagit med sig konsten ut i det fria, ut i Dalarnas landskap. I Säterdalen har några försökt fånga Dalens ande. I Borlänge har andra arbetat med återvinnings- och naturmaterial i kulturprojektet Pendeln. När konsten vandrar ut ur konsthallarnas skyddande reservat vidgar konstnärerna sitt revir till den yttre verkligheten. Samtidigt som de konfronteras med en annan, konstovan publik, på ett sätt som oftast uppfattas som provocerande.

Reaktionerna brukar bli av två slag: Många retar sig på att vad de ser som skräpkonst gör intrång i "deras" miljöer. Andra känner sig stimulerade av att roas, retas och överraskas.

Vid det här laget har det paradoxala förhållandet uppstått att sidor av konsten vidgat ramarna så långt ut i anti-konstens domäner, att den ovana konstpublik som förr klagade över salongernas finkultur nu klagat över att konsten inte är fin och rumsren nog.

---Tanken att konstnären använder naturen som material är urgammal, om man går till ursprungsfolk ock forntid. Bland vår tids konstnärer växte jordkonsten fram de senaste tre decennierna.

När Claes Oldenburg grävde ett dike tvärs igenom Central Park i New York 1967 innebar det starten för den konstrikning vi benämner Earth Art, jordkonst.

Fornfolken såg landskapet som besjälade, befolkade av tecken. Man talade om platsens ande. Dalens ande är namnet på sommarens utställning i natursköna Säterdalen. En makalöst vacker plats att begrundande vandra omkring i.

Känslan för platsens själ är grundläggande i jordkonsten och den själen har Kristina W-Hedman kommit nära när hon med estetisk exakthet format kommunicerande tecken där sinnligt och översinnligt möts.

Konst i naturen manar till enkelhet. Yngve Mauritssons galler av pinnar framför en mystisk håla är lika suggestiv som suveränt enkel.

Björn Ekedahl låter de olika elementen mötas genom att låta emalj med vattenspeglar glida över bäckens yta.

Magdalena Hellström-Zimmermanns himmelsblå slutna rum utgör en omtumlande poetisk upplevelse mitt i buskagen.

Andra effekter uppstår när man placerar ut oväntade föremål i naturen, sådana som Lars Wikströms mystifierande böcker, Kent Boholms

"Personlig vegetation" eller Kerstin Bergmans små figurer av tafatt bräcklighet.

Säterdalen har en ömtålig natur som begränsar möjligheterna att förändra landskapets bild med häftigare konstnärliga processer. Här tar istället avlyssnandet av naturen över.

Syfte och problemformulering

Var och en ser konst på sitt sätt och läser in sin egen mening i den. Därvidlag föreligger det dock en pedagogisk skillnad mellan konstnärens uppfattning/avsikt (MEANING) och åskådarens (SIGNIFICANCE). Jag avser att belysa detta genom att dels presentera mitt arbete utifrån mina egna referenser och dels intervjua en kvinna som vid flera tillfällen besökte utställningen. (Jag hade ursprungligen avsett att göra tre intervjuer men materialet torde då bli alltför omfattande.)

Metod

Jag kommer att utförligt presentera mitt utställningsbidrag, beskriva "hur jag tänkt" – för att i förlängningen ställa detta mot en annan kvinnas upplevelse av det färdiga resultatet. Är den ena uppfattningen/upplevelsen "riktigare" än den andra? Har ett konstverk en egen intention?

Utgångspunkten för min installation är det jungianskt inspirerade koncept som jag presenterade i fjolårets utställningskatalog och som här nedan återgives. Mitt arbetssätt kan beskrivas som en slags "reifikation", dvs. idéer som blir förtingligade.

Jag är uppvuxen i Dalens omedelbara närhet. Den är nästan det enda som fortfarande är sig någorlunda lik av min barndomsvärld. Modern bebyggelse och den nya riksvägen har radikalt orsakat den yttre förändringen - vägen är också en slags symbol för en helt ny livsstil; en inre förändring. Dock drömmer jag ofta om miljön som jag minns den, och med åren har jag kommit att tolka dessa drömmar som en slags projicering av mitt själsliga landskap.

Min arbetshypotes i detta Dalens Ande-projekt är just denna symboliska drömgeografi. Mer allmänt skulle man alltså kunna tänka sig en slags parallellism mellan Människans inre värld och det universum som omger henne, alltså att det yttre är en spegelbild av vårt psyke (något som i koncentrat manifesteras i myter och symboler).

Om jag försöker utveckla denna tankegång för min egen del skulle det t.ex. kunna betyda att själva staden (Säter) symboliserar en strukturerad och kontrollerbar del av mitt psyke där man kan tolka t.ex. det centralt belägna torget som en manifestation av egot och kyrkan som Självet (det är jungianska begrepp, s.k. arketytiska komplex). Sjön Ljustern får bli känslolivet och mentalsjukhuset på dess "andra sida" den astrala sfären.

Ljusterån som likt en glittrande orm slingrar sig mot allt större klarhet - ja, den kanske kan få vara själva tidsflödet...eller varför inte livsloppet. Och Dalen då! Den är helt enkelt i denna själsliga geografi för mig analog med det undermedvetna. Till yttermera visso lär det just här finnas en underjordisk flod lika kraftfull som Dalälven; det kollektiva undermedvetna förstås. So what!

Som jag ser det är den centrala problematiken i såväl det vakna medvetna livet som i det undermedvetna det dualistiska spänningsförhållandet mellan den kvinnliga och den manliga principen, eros och logos eller yin och yang om man så vill.

Dalen i sig är "kvinnlig", dunkel, fuktig, konkav; Jag har letat efter en plats som är en motvikt till detta - min strävan är att illustrera den sublimes balansen mellan det "kvinnliga" och det "manliga". Jag tycker mig ana att världen i sig är en ekvilibristisk akt mellan dessa båda potenser. De förutsätter varandra liksom dag förutsätter natt och vice versa.

MATERIAL

A. Eget arbete:

Jag har som rubrik till texten ovan skrivit "Den yttre miljön som tankestruktur". Detta är dock en sanning med modifikation; mitt arbete är givetvis inte enbart en produkt av en intellektuell tankeprocess utan minst lika mycket av min känsla och intuition. Jag hade inte skrivit detta om jag inte redan i bakhuvudet känt till den plats jag valt att arbeta med, den känslomässiga inmutningen var redan klar. Min relation till just detta "rum", min känsla för just denna plats har varit det väsentliga. Den intellektuella analysen är ett redskap och hjälpmedel men känslan, den omedvetna upplevelsen, är själva drivkraften.

Dalen är i sig "kvinnlig", dunkel, fuktig, konkav; jag har letat efter en plats som är en motvikt till detta – ja, detta syftar förstås på en fallisk formation dvs. en kulle. Den plats jag funnit är perfekt, den påminner om en trappstegspyramid. På den tiden dalen brukades fanns där ett par små åkerlappar men dessa var nu helt igenväxta, och utan en veckas röjningsarbete med mycken hjälp av min familj hade jag inte kunnat fullfölja min plan. Denna plats var faktiskt så väl dold i sin egen frodiga grönska att jag inte tror att särskilt många tidigare känt till den.

Den ena av dessa "lyckor" är belägen på en naturlig terrass och den andra på kullens platta krön, under röjningsarbetet fick de arbetsnamnen "fruktbarhetsängen" respektive "platån". Hela denna naturens skulpturala skapelse utgör stommen till "mitt konstverk". Vad jag i förlängningen gjort för att lyfta fram och bekräfta den är enbart gjort för och i samspel med just denna plats. Röjningsarbetet med sågar, liar och räfsor i de försommartrolska backarna alltmedan göken ihärdigt gol i grannskapet gav en mäktig känsla av närhet till de människor som slitit där i generationer. Vi axlade nu det slitet – och även glädjen över hur fint det blev! Senare har många trott att det ser ut så här "av sig självt" och det kan ju kännas som att otack är världens lön men mest gläder det mig att jag har lyckats vara lyhörd nog att pejla in naturen och därmed återge den denna skepnad. Om en icke alltför avlägsen framtid är där förvisso åter helt igenväxt.

Tvenne örter accentuerar kullens magi; på "fruktbarhetsängen" är åkerfräken karaktärsväxt och på "platån" liljekonvaljen. Åkerfräken är en välkänd läkeväxt som är allmänt stärkande och särskilt används mot svampinfektioner och svårläkta sår. Den innehåller mycket kisel. Den som är något bevandrad i den biodynamiska odlingens konst känner till kiselns koppling till ljus och växande.¹ Liljan förknippas med gudinnor och alkemistiskt står den vita liljan för den kvinnliga principen. Just liljekonvaljen är i den kristna föreställningsvärlden en symbol för jungfru Maria.

Från den lilla Ljusterån som träget grävt hela dalen och som nu lojt slingrar sig på dess botten har jag röjt en stig som leder till "min hemliga plats". Några tygremsor i träden markerar riktningen, inte för att jag vill vara övertydlig men de ger mig en poetisk association till tibetanska bönevimplar.

Stigen till ån ser jag som en kraftgata, jag vill ha en öppen förbindelse med åns flöde och med vad det månne stå för.

Låt oss så bestiga den första anhalten, "fruktbarhetsängen". Jag har kallat installationen där för "Mandorla", vilket dock inte är hela sanningen ty jag har även med stor möda och god hjälp släpat dit och rest en sten som i en trängre krets gått under arbetsnamnet "Persefone".

Mandorlan är den mandelform som uppstår i skärningen mellan två cirklar som går i varandra och den är en grundläggande figur i den sakrala geometrin.² Denna mandel- eller fiskform har brukats i många religiösa sammanhang, ofta med anknytning till jungfruliga himmelsdrottningar. Jag ser den som ett öga, en kvinnlig öppning (vulva) eller "ett svart hå" – varför inte ängen transformerad till Moder Jord's sköte som i ett cykliskt skeende frambringar och återtar allt liv. Eller "en springa mellan världarna", mellan det sinnliga och översinnliga, det medvetna och det omedvetna.

.. i kvinnans och vildrenens öga har jordmodern lagt fröet till det växande livet...³

Denna mandorla är fylld med svart kolstybb. Det är estetiskt och grafiskt tilltalande och till yttermera visso passar svärtans symbolik mina syften. Tid och rum strukturerar vårt vakna, rationella, medvetna och "upplysta" liv. Svärtan står för motsatsen; för det omedvetna, sömnen, natten, döden – ett tids- och rumslöst kaos men också en potentiell energi. Allt det som förknippas med "den kvinnliga principen", med Moder jord eller Magna Mater. Att lyssna inåt, att med respekt beakta sina drömmar, att se naturen... Allt stiger fram ur, föds ur det svarta djupet, det odifferentierade urtillståndet. Så även "Persefone". Svarta stenar, t.ex. kaban och modergudinnan Kybeles svarta sten som fördes till Rom och där fick ett eget tempel har ansetts symbolisera en omfalos, ett kosmiskt centrum som renar och avvänder onda makter. De är fetischer som har sin egen magi; bärare av förborgade hemligheter. Alkemistiskt: obehandlade stenar är prima materia, urämnet, det kvinnliga.

Persefone är uppstigen ur underjorden, hon är bärare av dess mörka hemlighet och irrationalitet. Det är en kraft som i vår patriarkala kultur har låg status. Att svarta och mörker symboliserar död och ondskans makter är ett västerländskt sena tiders påfund.

¹ K. Arman "Odlas biodynamiskt", sid. 16 o. 19

² J.C. Cooper "Symboler"

³ ur filmen "Schaman" av Elisabeth Wennberg

För att bli hela människor måste vi bära även vår skuggsida. Är "den svarta madonnan" Persefones arvtagare?⁴

..den vassa egg som ska skära genom mörkret för att öppna din innersta väg...⁵

Uppstigningen till "platån" är brant, jag har hackat trappsteg i jorden för att något underlätta den proceduren. Jag har kallat installationen där för "Kvaternitet". Dock finns även här en namnlös faktor, nämligen en orm som i spiral slingrar sig runt en stor björk. Ormen är liksom Persefone ktonisk och har fått klä skott för mörkrets onda makter.

En gång i tiden var ormen Gudinnans (i hennes olika uppenbarelser; som Inanna, Isis, Magna Mater etc.) följeslagare.

Ormen troddes vara androgyn, ha evigt liv (skinnömsningen) och representera jordens alstrande kraft. Den står i förbindelse med underjorden och har tillgång till de dödas allvetande och trollmakt. Den medlar mellan himmel och jord, jord och underjord. Ringlad runt trädet beskriver den en uppvaknande dynamisk kraft; alla växande tings väsen; världsanden; den cykliska tillvaron.

Spiralen är liksom ormen en komplex och mångtydig symbol. Den ses som en manifestation av energin i naturen; virvel; emanation. Jfr kundalinisymboliken.

Enligt C.G.Jung saknar treenigheten den kvinnliga aspekten – triniteten bör ersättas med kvaterniteten för att beskriva *helheten*. Det fjärde hörnet är "Gudinnans hörn".

Denna vita kvadrat ligger i väderstreckens riktning och det är ingen tillfällighet att ormen, gudinesymbolen, finns på dess västra sida - den nedvärderade vänstersidan som förknippas med ologisk och irrationell känslomhet, med "kvinnlighet". Det är den sida som tarvar återupprättelse. (Hade inte ormen funnits i paradiset hade där för övrigt aldrig skett någon förändring, ingen utveckling, inget uppvaknande.)

.. min strävan är att illustrera den sublima balansen mellan det "kvinnliga" och det "manliga". Jag tycker mig ana att världen i sig är en ekvilibristisk akt mellan dessa båda potenser.⁶

Den konceptuella konsten bygger på idéer och teorier som kan visas som "installationer". Mitt arbete är inspirerat av C.G.Jungs spekulationer om människans psykiska utveckling och mognad och jag kan se det som en symbolisk illustration till den så kallade individuationsprocessen – men jag kan också helt bortse från detta och bara låta färger, former och proportioner vila rätt i ögat och däri erfara en helande process.

Även ormbunken är en av dalens karaktärsväxter, den står för ensamhet, allvar och ödmjukhet.

*Dalens ande kan aldrig dö
dess namn är den gåtfulla modern*

ur Boken om Tao

⁴ se Görel Cavalli-Björkman *Den svarta madonnan*

⁵ ur filmen "Schaman" av Elisabeth Wennberg

⁶ se även "Religion, manligt och kvinnligt" <http://www.kuai.se/~wkstrm/Kristina/mankvin.html>

Jungiansk teori

Mitt intresse för den analytiska psykologin väcktes på 70-talet genom böckerna "Mitt liv" (Wahlström & Widstrand) och "Människan och hennes symboler"(Forum). (Numera finns det en mängd Jung-litteratur i svensk översättning, främst utgiven av förlagen CJP samt Natur och Kultur.)

C.G.Jung föddes 1875 i Schweiz. Han blev redan som ung läkare världsberömd genom den associationsteori som han utarbetade för att diagnostisera olika psykiska tillstånd. Det var där som t.ex. begreppet schizofreni myntades. Man kan för övrigt säga att han var lika mycket teolog och filosof som psykolog.

Han utvecklade tidigt "komplexteorin" och "arketypteorin" samt begreppet "det kollektivt omedvetna", en slags förlängning och fördjupning av det personligt omedvetna.

Arketyperna utgör enligt Jungs teori den medfödda delen av vårt psyke, de strukturerar vårt psykiska liv och styr sålunda hur vi uppfattar och förhåller oss till olika situationer i vår omvärld. En arketyper kan medvetandegöras endast genom sina yttringar i form av arketyperiska bilder eller symboler. Dessa bilder är universella motiv som utgjort grunden för religion, mytologi och folksagor. En arketyper eller en arketyperisk bild är alltid centrum i ett "komplex". "Jaget" är vårt medvetandes centrala komplex.

Exempel på arketyper är "anima" och "animus" vilka liksom "skuggan" har en tendens att projiceras, dvs. man uppfattar innehåll som tillhör ens eget omedvetna psyke som om det tillhör någon annan.⁷

C.G.Jung intresserade sig även för drömtydning, mytologi, alkemi, gnosticism och astrologi. Han tänkte sig att människan var förutbestämd att nå ett idealistiskt mål; *individuationsprocessen*, vilken i korthet innebär att människan genom psykisk och andlig utveckling och mognad strävar efter att, med hjälp av utgångspunkten och redskapet "jaget" nå "Självet", dvs. syntesen av medvetandegjord maskulin och feminin energi. Denna process beskrivs enligt Jung i en mängd mytologiskt sagostoff, t.ex. den keltiska Artur-sagans sökande efter graalen. Där ingen sådan utveckling sker blir jaget (egot) ett fångelse. (Freud ansåg att människan var deterministiskt styrd av trauman i barndomen etc. medan Jung ansåg henne vara mer autonom – med möjlighet att fullfölja individuationsprocessen.)

Det medvetna behöver det omedvetnas energi och det omedvetna behöver det medvetnas öga.⁸

Feministisk teori

Utan att det alls från början varit min medvetna avsikt blev jag under arbetets gång alltmer klar över att mycket av det jag sysslade med kunde härledas till en feministisk problematik. Denna är mångfacetterad och även om jag personligen är mest intresserad av "de maskulina och feminina principerna" kan det här vara på sin plats att presentera några andra infallsvinklar.

⁷ se CJP:s ordlistor samt Daryl Sharp "Jungiansk ordbok"

⁸ citat av C.G.Jung

Feminismen har i sina många olika former från teologi och litteraturkritik till psykologi och filosofi avslöjat att nedtystandet och marginaliseringen av kvinnor och deras idéer ständigt påverkar oss i alla våra upplevelser av oss själva och världen.

Feminismen kan hjälpa oss både med att dekonstruera och att rekonstruera vår livsmening.⁹

De som först framlade teorier om en förhistorisk gudinne kult var arkeologen Marija Gimbutas och advokaten mm. Riane Eisler. Tyvärr finns inte någon av Gimbutas böcker t.ex. *The language of the Goddess* (1989) eller *The Civilization of the Goddess – the World of Old Europe* (1991) översatta till svenska. Det gör inte heller Eislers bok *The Chalice and the Blade* (1987) (Kalken och klingan), den finns dock på danska och norska.

Många arkeologiska utgrävningar pekar entydigt på att det i det östra Medelhavsområdet samt i hela Främre Orienten funnits många förpatriarkala gudinnecentrerade samhällen. Den paleolitiska tiden inföll 30 000-10 000 f.Kr. Nya bildtolkningar påvisar fruktbarhetsriter med "grenar med blad" där man tidigare velat se "spjut med hullingar". Tretusen platser framförallt i Mindre Asien och närliggande trakter är nu utgrävda. Överallt har man gjort likartade fynd - det är ingen social skillnad i gravarnas utrustning; inga vapensamlingar; inga befästningar; många gudinnebilder... Detta tyder på ett oerhört livsbejakande och på en sinnlig och fri mentalitet utan krypande för härskare. Där fanns riter som gick hand i hand med vardagen, och man har funnit mängder av tempel. Ormen var gudinnans attribut framför andra, den stod för kretslopp, förnyelse etc. Den manliga principen finns manifesterad i tjurkulten och Attis-typen dvs. den son/älskare som efterhand kom att ledsaga gudinnan. Det var ett rikt liv med hög artistisk nivå. En harmonisk mentalitet som efterhand utplånades genom invasioner av krigiska stammar och ersattes av de patriarkala som vi känner och som dominerar historien från c:a 2000 f.Kr. De invaderande stammarna hade hästar och vapen av brons. De kom i vågor under flera hundra år och dödade alla utom de unga flickorna. Gudinnorna försvann eller blev bihang till de patriarkala krigsgudarna. Dessa krigiska stammar hade levt i karga trakter där boskap och överlevnad var viktig, ej odling. Vapen återkommer nu i alla gravar. Befästningar byggdes.

Myterna i dessa områden är gemensamma och torde kunna ses som historieskrivning, dvs. de avspeglar något som verkligen hänt. Så talas t.ex. om "en gyllene tidsålder" då människorna var rena i sinnet och inte hade några vapen av brons. Man ser även detta skifte i Bibeln där allt som berör Gudinnan rensats bort. (Se appendix 3.)¹⁰

Böcker på svenska som behandlar detta tema är bl.a. Maria Bergom Larssons *Nedstigning – texter kring en myt* (1989), Anita Goldmans *Våra bibliska mödrar* (1998), Birgitta Onsells *Jordens moder i Norden* (1990), Sylvia Brinton Pereras *Inannas resa* (1991), Jean Shinoda Bolens *Gudinnorna inom oss* (1992), Marie-Louise Winbladhs *Den skäggiga gudinnan* (1995) och Wolkstein/Kramers *Inanna, Himlens och Jordens drottning* (1995). Den sistnämnda är jämte Gilgamesh-eposet världens äldsta litteratur – översatt från sumeriska kilskrifttavlor. Till yttermera visso ett litterärt mästerverk!

⁹ citat av Polly Young-Eisendrath (ur Zweig *Att vara kvinna*)

¹⁰ se även debattartiklar i Dagens Nyheter ("Tredje sidan"): T.Håkansson 1/11, 8/12 1994; E.Moberg 2/11, 8/12; J.Ovesen 17/11; K.Fagerström 22/11 samt E.Hermodsson 6/12;

Modergudinnan dyrkades under mycket lång tid under olika namn och i olika skepnader men var i grunden sannolikt densamma. Vid kristendomens införande övertogs hennes roll av jungfru Maria. Fram till prästernas tid var kvinnorna en av portarna till det gudomliga.¹¹ Senare, i det patriarkala samhället, belades fortplantningen med ångslan och skuld;

...fruktbarhetsfester, som givit uttryck för sambandet mellan jordiskhet och andlighet fördömdes. När prästen på så vis skilde kroppen från gudarna, skilde de också det gudomliga från naturen och skapade sålunda splittringen mellan själ och kropp. Världen blev sekulariserad.

Petra Junus presenterar i sin doktorsavhandling *Den levande gudinnan* (1995) en sammanfattning av nutida feministiska grupperingar samt aktuell forskning.¹²

B. Intervju (sammanfattning):

(Informanten A. är en kvinna i 40-årsåldern med många års erfarenhet av arbete inom sjukvården.)

A: Min stora helhetsupplevelse av utställningen Dalens Ande är att den öppnar sinnen. Konsten förstärker naturen och vice versa, det finner jag vara unikt för Dalens Ande.

Det första starka intrycket gjorde själva "nedstigandet" i dalen... och storslagenheten. Det var en gränsöverskridning – något som konsten genom att kittla och stimulera fantasin förstärkte. Människan, kulturen, i Naturen – det gav mig en helhetsupplevelse. Sådana aha-upplevelser gör det möjligt för människor att se världen ur nya perspektiv.

Vad gäller just Kristinas verk var den första upplevelsen stigen till vattnet, upptäckten av vattnet. Stigen inbjöd till detta. Det fanns också små pilar som inbjudande gester eller tecken.

"Uppstigandet" den första gången var spännande! Jag fick en stark upplevelse av *platsen*, en upplevelse som förstärktes av installationen. Det var en stark känsla av "en kvinnlig plats", där fanns en kvinnlig energi. Ängens form och svacka var som en öppen grotta, "ett hållande" som förstärktes genom öppningen; mandorlan. Jag hade bara ett vagt hum om mandorla-symboliken men nu väcktes min nyfikenhet. Ängens form och stenen var viktiga för helheten. Jag tänkte inte så mycket på stenen vid mitt första besök men den berör mig mer och mer för var gång. Man ser olika saker olika gånger, i olika dagar och så vidare. Tygremsorna ger mig associationer till indiansk kultur.

Det känns som en kultplats, ett ställe där man kan få kontakt med "dalens ande". Ett inträngande i något som vi förlorat mycket av i dagens samhälle.

Nedstigande, uppstigande, inträngande... en hemlighetsfull känsla, överraskningar. Något är, man får en känsla av att man är med om något, men vad?

En plats att gå tillbaka till, en lust att återvända. Nutidens människor har lätt att förringa den symbolik och dragningskraft som en sådan plats har. Vi glömmet på grund av ett forcerat tempo hur viktigt det är.

¹¹ se Zweig *Att vara kvinna*, sid 228 (Deena Metzger)

¹² sid. 20-49

Nästa etapp är uppstigningen till platån. Vad ska man möta? Det första är ormen. Det är en spännande hälsning till åskådaren från platsens väktare. För mig står spiralsymboliken för kunskap och utveckling.

På denna plats, på platån, möts man av en helt annan känsla. Ängen är omhuldande, platån är "power" – och även stillhet. De vita stenarna ger association till en gravplats. De höga granarna förstärker känslan av styrka och makt.

Det är en stark upplevelse att gå från den ena platsen till den andra. Den inspirerar mig till tanken på en slags rituell dans eller rörelse mellan de olika kraftfälten.

Att se mandorlan uppifrån förstärker känslan av öppning och kontakt med jordens inre, djupet.

DISKUSSION OCH SLUTSATS

Antropologen Victor Turner har myntat begreppet *det liminala rummet* (av lat. limen=tröskel). Han arbetade främst med afrikansk material och det liminala rummet beskriver initiala skeenden, alltså det sociala och mentala drama som utspelas när en människa är mitt emellan två identiteter t.ex. i puberteten – "betwixt and between", varken det ena eller det andra.

I det liminala rummet löser man upp gamla mönster och knyter ihop dem på ett nytt sätt. Ett mentalt kaos kan helas genom en rituell eller psykoanalytisk process. Man kommer slutligen tillbaka till samhället med en ny identitet.

Det liminala rummet fanns i det premoderna samhället och i den kontexten fungerade det sannolikt tillfredställande. Applicerat på ett modernt/postmodernt sekulariserat industri/teknologisamhälle används ordet *liminod*. Det saknar religiösa förtecken och innebär att människan kommunicerar med kulturella uttryck som om de vore heliga, det vill säga att man kan gå ut ur det vardagliga rummet och därvid uppleva en slags omstrukturering.¹³

Var och en ser på konst på sitt sätt och läser in sin mening i den. Det konstnärliga uttrycket förstås inte genom att man kartlägger upphovsmannens/kvinnans liv. Litteraturkritikern Roland Barthes har utvecklat teorin om *meaning*, dvs författarens, regissörens, konstnärens ståndpunkt respektive *significance*, läsarens, åskådarens, mottagarens ståndpunkt.¹⁴

Är den ena uppfattningen/upplevelsen "riktigare" än den andra? Har ett konstverk en egen intention?

Vad just Dalens Ande beträffar är det uppenbart att vilka reaktioner som helst kan utlösas av detta möte. I den gästbok som fanns där finns hundratals kommentarer, både negativa och positiva. Starka känslor har väckts och konstprojektet tycks inte ha lämnat någon oberörd. "Fascinerande", "inspirerande", "poetiskt", "roligt", "läckert" etc. sida vid sida med "Låt ungarna måla graffiti på stan i stället", "Det var det värsta jag sett i naturen. Förstöra naturen så här. Det är ju fan skam", "En kärnvapenladdning över det här jävla stället är det enda som hjälper" etc.

¹³ litteraturreferens

¹⁴ litteraturreferens

Informanten A:s upplevelse kan relateras till det liminoida rummet. Hennes association till rituell dans är intressant. Jag har själv aldrig haft den tanken, även om jag ibland haft i bakhuvudet det alkemistiska ordet *circumambulato*¹⁵ som jag dock måste erkänna att jag inte exakt vet vad det står för.

A. nämner orden gränsöverskridning, nedstigning och uppstigning. Det är spännande skeenden som även kittlar min fantasi; när jag skrev om "en parallellism mellan människans inre värld och det universum som omger henne" så var det väl just en transcendens, ett gränsöverskridande, mellan ett inre psykiskt landskap och den yttre manifesterade världen som föresvävade mig, att livet har en symbolisk dimension.

Själva nedstigandet i dalen blir då även ett mentalt nedstigande. Inom shamanismen spelar just "nedstigandet" en nyckelroll, så även i boken *Inanna, himlens och jordens drottning*. Det är inte förvånande att dessa tankegångar provocerar många, det irrationella och paradoxala är i sig provocerande.

Vad jag har emot mycket av de feministiska skrifterna är att där finns en tendens att förneka "skuggan". Den maskulina energin har en positiv och en negativ aspekt likaväl som att den feminina har det. Ingenting annat är trovärdigt. Den jungianska analytikern Sylvia Brinton Perera beskriver i *Inannas resa* Inannas nedstigning som en återförening med de mörka sidorna av den egna personligheten. För övrigt hade flera av de arkaiska gudinnorna androgyna drag.

Det finns en tendens att romantisera "ljuset". Först genom att se och erkänna sitt eget mörker kan man kanske sluta att projicera det på omvärlden.

A. säger att de vita stenarna ger association till en gravplats. Vitt lär i gudinnkulturerna ha varit sorgens färg, den symboliserade de vita benen medan svärtan stod för den fruktbara och livgivande jorden.

Jag lekte faktiskt när jag började mitt arbete med tanken att här gräva en grav. Nu blev det inte så utan jag inspirerades dels av Jungs teori om kvaterniteten men även av den zenbuddhistiska tanken som i den japanska stenträdgården låter "Tomhetens ocean" symboliseras av en plan yta som är täckt av vit sand.

A. nämner att granarna på platån förstärker en känsla av styrka och makt. Jag finner ingen tolkning av just gransymbolik i mina böcker men jag håller med om att granen har en barsk och maskulin karaktär, är mer "fallisk" än andra träd.

David Fontana skriver i *Symbolernas hemliga språk* att ormen som slingrar sig runt trädet inte bara har den välbekanta rollen som frestare utan också är en gammal mystisk symbol för jordenergin som stiger upp.

Jag tycker att det väl beskriver den återupprättelse av den kvinnliga principen som jag försökt uttrycka genom ormspiralen.

Marie-Louise Winbladh skriver i *Den skäggiga Gudinnan* under rubriken "Heliga träd och kult i det fria" att *Asera* var ett heligt träd eller en påle som fanns på de kananeiska folkens heliga platser. Denna uppfattades som en boning för eller sinnebild av gudinnan Astarte. I beaktande av detta citerar hon Bibeln, 5:e Mosebok kap.12:

I skolen i grund föröda alla platser där de folk som I fördriven hava hållit sin gudstjänst, vare sig detta skett på höga höjder eller någonstädes under gröna träd.

¹⁵ se Daryl Sharp "jungiansk ordbok"

I skolen bryta ner deras altaren och slå sönder deras stoder och bränna deras Aseror i eld och hugga ned deras gudabeläten, och I skolen utrota deras namn från sådana platser.

Jämför detta med Lilith som i Inanna-myten bor i Huluppu-trädets stam. Ormen har ofta setts som en aspekt av Gudinnan, det vill säga varit identisk med henne. I det manipulerande maktspelet som sedan följde fick den istället bli djävulens budbärare – liksom Gudinnan fick bli "den babyloniska skökan".

Jag hörde att en liten pojke som kom upp på platån frågade sin pappa: "Är vi i Paradiset nu?"

Är då den ena uppfattningen/upplevelsen av ett konstverk (eller vad som helst för den delen) "riktigare" än den andra? Har ett konstverk en egen intention?

Enligt den store Goethe är åskådarens inre kraft det avgörande och det viktiga – resten är frihet. Verket blir en spegel vari man kan få syn på sig själv.

För att slutligen åter anknyta till meaning och significance så kan man säga att jag arbetat utifrån min egen tolkning av en jungianskt inspirerad teori. Eftersom detta tänkande är tämligen obekant för de flesta är det intressant att se hur verket uppfattas av någon som inte har denna förförståelse. När A. säger "Något är, man är med om något, men vad?" tänker jag att det är precis vad jag känner för livet självt. Ja, så är det: helheten finns i delen, *pars pro toto*.

Jag vill egentligen ogärna hämma åskådarens egen upplevelse genom att framhålla min egen. Å andra sidan känns det snålt att inte bjuda på den, många människor vill verkligen att man "förklarar sig". För övrigt är det de facto så att jag inte alltid vet vad jag gör – det man skapar, eller tror sig skapa, börjar leva sitt eget liv.

Litteraturförteckning

- Barthes, R
Bergom Larsson, M (1989) *Nedstigning – texter kring en myt*. Åsak
Bolen, J S (1992) *Gudinnorna inom oss*. Solna: CJP
Cavalli-Björkman, G (1995) *Den svarta madonnan*. Södertälje: Cordia
Cooper, J C (1989) *Symboler*. Helsingborg: Forum
Fontana, D (1994) *Symbolernas hemliga språk*. Singapore: Forum
Gimbutas, M (1991) *The Civilization of the Goddess – the World of Old Europe*.
New York: Harper Collins Publisher
Gimbutas, M (1989) *The language of the Goddess*. Thames&Hudson
Goldman, A (1988) *Våra bibliska mödrar*. Stockholm: Natur&Kultur
Jung, C G (1978) *Människan och hennes symboler*. Spanien: Forum
Jung, C G (1979) *Mitt liv; minnen, drömmar, tankar*. Stockholm: Wahlström&Widstrand
Junus, P (1995) *Den levande gudinnan*. Falun: Nya Doxa
Onsell, B (1990) *Jordens moder i Norden*. Stockholm: Carlssons
Perera, S B (1991) *Inannas resa*. Solna: CJP
Sharp, D (1993) *Jungiansk ordbok*. Solna: CJP
Turner, V
Winbladh, M-L (1995) *Den skäggiga Gudinnan*. Stockholm: Valentin
Wolkstein, D/Kramer, S N (1995) *Inanna – himlens och jordens drottning*.
Uddevalla:Trevi
Zweig, C (1993) *Att vara kvinna*. Solna: CJP

Appendix 1.

Fjolårets uppmärksammade konst- och naturupplevelse i Säterdalens dramatiska ravinsystem kommer i sommar att följas upp och utvidgas med ytterligare fem konstnärers arbeten.

Jan Danielson, känd från TV-programmet Mitt i Naturen, inviger utställningen den 3:e juli, sedan pågår den hela sommaren.

Förra sommaren invigningstalade professor Nils G. Stenqvist. Medverkande konstnärer var

Kerstin Bergman

Kent Boholm

Björn Ekedahl

Magdalena Hellström-Zimmermann

Yngve Mauritsson

Kristina W-Hedman

Lars Wikström.

Deras installationer kvarstår och nya deltagare för året blir

Aina Anliot

Jordi Arkö

Arne Högsander

Lena Lervik / Thomas Qvorsebo

May Lindholm

Säterdalen och förra årets utställning kan besökas på projektets hemsida:
<http://www.sater.se/dalensande>

Appendix 2

Förr och nu

Lennart och Lisa Bergström bor i byn Vålängarna på den bondgård som är Lennarts barndomshem och där de själva bedriver jordbruk, numera utan djur. Lisa kommer från den närbelägna gården Storvålen som förr var kyrkans arrendatorboställe.

Vi sitter i deras kök en lite kulen marsdag och talar om flydda tider och tittar ner mot dalen, det milslånga ravinsystem som på andra sidan en åker klyver landskapet. Fågelvägen är det inte långt från Vålängarna till Säter och kyrktornet syns tydligt, men har man sina vägar dit får man vackert åka runt dalen eller göra sig mödan att korsa den på något sätt. Bergströms hade ingen betesmark nere i själva dalbackarna utan deras kreatur drevs till skogs, men grannarna hade sina kor i dalen, de gick ända ner till ån. Det var ingen sly där korna betade. Där det nu knappast går att komma fram var det "som en park... ja som Paradiset", säger Lisa vemodigt. Där var oerhört praktfull blomning, blå- o. vitsippor, liljekonvaljer och gullvivor...

Lennart klargör att när korna gick där och betade så trampades marken till och mjälen var inte alls lika känslig för erosion som den är nu. Man körde undan ved och hö med häst och det var inga problem. Nu har dessa körbara leder flutit bort. Det fanns många slätterängar som trolska försommarnätter eller tidigt om morgonen slogs med lie. Barnen hade t.o.m. en fotbollsplan i närheten av Spången. På den tiden var det mycket mer vatten i ån i och med att det fanns en damm i Norddalen där vattnet reglerades. Där fanns både kvarn och kraftstation. Det gick då att ro 2-3 km uppströms. Både barn och vuxna badade sommartid varje dag i ån! Vattnet sjönk radikalt när dammen gick sönder i en vårflood.

Det var i allmänhet över Spången som man gick om man hade ärende till stan. En karl som arbetade i kalkbrottet gick där varje dag och bar då cykeln på ryggen!

Skulle man till Eckens dansbana var det Suckarnas allé som gällde. Ovanför den kunde det en danskväll stå "tusentals" cyklar, dansbanan var hela nejdens huvudattraktion. Att gå i Suckarnas allé var som att gå på botten av en djup ränna på vars väggar man om höstkällarna såg lysmaskar glimma. Så småningom köptes dansbanan (och lades ner) av Parkstyrelsen som ej ville ha någon konkurrens.

Vi pratar också om springkällorna i Trodalen. Lisa säger att det var som om hela marken kokade, det var helt överkligt... Och på vintrarna kunde de mest häpnadsväckande isskulpturer bildas. Dessa fenomen försvann i och med att kommunens vattentäkt anlades.

Jag frågar slutligen om det var bättre förr. Nja, det kan man kanske inte säga... men det var roligare! Folk umgicks mer, kvinnorna var hemma om dagarna och man kunde alltid gå till varandra. Och dalen kan nog aldrig bli som förr "...en eka här och var, änder och andra sjöfåglar som simmar omkring, blommorna, lugnet och friden... Allt är borta.

Kristina W-Hedman

I glömda gudinnors spår Nu bryts flera tusen år av kvinnlig tystnad

“Ett försök att ge kvinnan hennes förlorade heder och självkänsla åter” Så beskrev Historiska museets chef, Jane Cederqvist, syftet med temadagarna “Gudinnebilder och glömda spår efter tusen år av tystnad” och den utställning som öppnas på museet på kvinnodagen den 8 mars.

En hel helg ägnade kvinnoföreningen Tealogerna i samarbete med Historiska Museet i Stockholm ett ambitiöst program kring gudinnemat. Jane Cederqvist betonade att debatt och historisk kunskap behövs, i synnerhet med tanke på dagens unga kvinnor som nu exploateras och förnedras, inte minst genom kränkande vokabulär.

Starka kvinnor

Författaren Eva Moberg började med att reda ut bakgrunden. Utgrävningar samt nya dateringar pekar entydigt på att det funnits förpatriarkala och gudinnecentrerade samhällen. De var inte några “matriarkat”, men väl matristiska kulturer d v s barnen har följt kvinnolinjen. Kvinnans moderlighet har haft hög status och varit viktig - vilket dock inte innerfattat förtryck av mannen. Tretusen utgrävningar i framför allt mindre Asien från paleolitisk tid (30 000-10 000 f Kr) har givit likartade fynd - det finns ingen social skillnad i gravarnas utrustning; inga vapensamlingar, inga befästningar, många gudinnebilder... Detta tyder på ett oerhört livsbejakande och på en sinnlig och fri mentalitet utan krypande för härskare. Där fanns riter som gick hand i hand med vardagen, och man har funnit mängder av tempel. I myterna talas om “en gyllene tidsålder” då människorna var rena i sinnet och inte hade några vapen av brons. Kreta var inget undantag utan typiskt Ormen var gudinnans attribut framför andra, den stod för kretslopp, förnyelse etc. Den manliga principen finns manifesterad i tjurkulten och Attistypen d v s den son/älskare som efterhand kom att ledsaga gudinnan. Det var ett rikt liv med en harmonisk mentalitet, som efterhand utplånades genom invasioner av krigiska stammar och ersattes av de patriarkala som sedan dominerar historien från ca 2000 f Kr. Gudinnorna försvann eller blev bihang till de patriarkala krigsgudarna.

Kvinnan oren

Man ser även detta skifte i Bibeln där allt som berör Gudinnan rensats bort. Anmärkningsvärt är att födelsen, som tidigare varit helig, nu blir “oren”. I Bibelns skapelseberättelse blir “den Gyllene Tiden” Paradiset. Skiftet till en tid efter paradiset legitimeras genom att skulden kastas på kvinnan. Ormen som var Gudinnans attribut blir nu en symbol för ondskan. Mannen vill nu ha kontroll över kvinnans fortplantning. Naturen, döden och det pånyttfödda livet var ursprungligen en självklar del av livet - livsdyrkan. Inget tyder heller på att manlighet i sig var identisk med den aggressiva förebild som patriarkatet erbjuder –under en mycket längre tidsepok har mannen ju uppenbarligen levt utan denna attityd.

Modersuppror

Estradören Anders Linder, den ende manlige aktören, varvade spel och sång med träffsäkra insikter om miljöengagemang och helhetstänkande. . . "vi lever i ett 5000-årigt modersuppror, det var då Karlar Kan-utställningen började". (Då lyckades också machoguden Zevs föda sin dotter krigsgudinnan Athena, fast hon kom ur huvudet förstås). Docent Görel Cavalli Björkman talade om "Arvet från den svarta madonnan", och berättade om madonnans släktskap med de forna fruktbarhetsgudinnorna. Den svarta färgen har en symbolisk innebörd; i antiken var de gudar som stod över döden svarta, i döden finns fröet till nytt liv.

Sång och musik

Båda dagarna varvades föredragen med uppträdanden av bl.a. Lena Willemark, Marie Selander, Elisabeth Annadotter, Bi Dahlborg, Lill Lindfors... Här fanns sång, musik kulning, recitation, dramatik; vi fick t ex möta den egyptiska kogudinnan Hathor med den liggande månskäran på huvudet och de tre nornorna Urd, Verdandi och Skuld som även de var i pakt med månen. Författaren Birgitta Onsell talade om symbolik med anknytning till kvinnans liv, om månens faser och livets cykliska förlopp. Och om det ofantliga maktskifte som utgör patriarkatets vagga.

Maktskifte

Eva beskylls för att ha fört synden och döden till världen. Hon lydde den gamla kvinnokultens symbol ormen - som sedan fick status av ondska. Marken förbannas och människan sätts att HÄRSKA över naturen. Kvinnor måste därefter alltid sona sin urmoders brott och vara mannen underlägsen. Denna kvinnosyn ligger till grund för tre världsreligioner, judendomen, kristendomen och islam.

Lagerlöf-mystik

Utomordentligt intressant berättade fil dr Birgitta Svanberg om "Den dolda gudinnan i Selma Lagerlöfs diktning". Selma Lagerlöf laddade allt hon skrev med magi, där finns inslag av saga och legend och väl dolda mytiska spår med rötter i förkristen forn-tid och i drömmen. Det omedvetnas språk finns som ett skiffer att tolka. Selma Lagerlöf var mycket medveten om allt detta.

Birgitta Svanberg analyserade tre Lagerlöfböcker och tog upp en märklig gåta i slutkapitlet i första Jerusalemsboken, som beskriver hur tåget av de utflyttande drar ut ur byn. De kommer in i en skogsdunge och upptäcker en främmande kärra som ledsagar dem. Ingen känner igen vare sig kusken eller hästen. Där sitter även en kvinna dold bakom en svart sjal. Vem är hon? Är hon den svarta gudinnan? Modergudinnan som sörjer sina barn som nu lämnar sin hemjord, en trakt med rester av den matriarkala kulturen.

Ja, det blir att läsa om Selma Lagerlöfs böcker med nya ögon.

Södergrans symbolvärld

Ebba Witt-Brattström lyfte fram Edith Södergran som en viktig länk till den gamla gudinnekulturen, där finns många symboler och kopplingar. Hennes medvetna projekt var att ge alla kvinnor ett starkt jag, att sammanföra rösten och kroppen. De tidiga starkt symbolmättade dikterna censurerades och Edit Södergran avfärdades som en lungsjuk poetissa som "törstade efter en karl". För Edith Södergran är Eros "sällhet", något som är fränkopplat från ren erotik. Hon erbjöd sig själv som en sköld för att vi ska se och förstå och kunna gå vidare.

KRISTINA W-HEDMAN